

ДИАЛЕКТНИ НАИМЕНОВАНИЯ НА ПРОЛЕТНИТЕ МЕСЕЦИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Доц. д-р Владислав Миланов

Софийски университет „Свети Климент Охридски“

Резюме. Статията е посветена на един слабо проучен въпрос в българската диалектология, а именно названията на месеците в различни български диалекти. Разглеждат се някои специфични наименования на пролетните месеци март, април и май, като се проследяват специфичните белези и процеси, характерни за ежедневието на диалектния носител, залегнали като мотивираща база в значението на думите. От изследването става ясно, че по-голяма част от названията на пролетните месеци са характерни за цялата езикова територия, но се срещат и наименования, в които са отразени специфични за календарното време и за ежедневието на диалектния носител дейности. Такива явления, празници и различни битови и стопански процеси се свързват с препратка към празника на жените през месец март и променливото време; с разделяването на природата, с великденските празници и с подстригването на овцете през месец април; с празника Гергьовден, с прекопаването на кукуруза и с първите череши – през месец май.

Ключови думи: диалектна лексика; наименования на пролетните месеци в диалектите; лексикално богатство на българските говори

Наименованията на дните от седмицата и на месеците от годишния календар представляват интерес за различни научни дисциплини. Обяснението на значенията, залегнали в наименованията, улеснява чужденците при усвояването и подредбата им в стройна система, а за родноезиковите носители вероятно представлява интерес как се наричат месеците в българските диалекти и какви мотивационни признаци залягат в думата в зависимост от спецификите, които я определят. И ако в книжовния език наименованията на месеците са добре проучени както откъм значение, така и откъм произход, то в българските диалекти едва през последните години – с появата на Идеографския диалектен речник на българския език (Rechnik 2012; Rechnik 2021), картината започна да става по-ясна, защото срещу всяко наименование на месеца в книжовния език са описани достоверно съответствията в териториалните говори.

В науката отдавна е установено, че диалектната лексика отразява специфични за бита и ежедневието на езиковия носител същности. Разнообразието от дейности и процеси, които съпътстват това ежедневие, е една от възможните причини за голямото разнообразие от думи, които назовават специфични явления от действителността. Ако за книжовния език например е установена думата **агне**, с която се назовава малкото на овца, то в диалектите се срещат десетки наименования, които са диференцирани по различни признаци:

- недоносено агне: **влашка, изпорче, недоносче**;
- първородено агне: **първак, раниче**;
- късно родено агне: **сугаре, кюрпек, сугариче**;
- агне до отбиването му: **бизалче, млекарче, отбив, сукалче, цицелник**;
- отбито агне до една година: **дзвизе, шиле, изуmek**;
- мъжко агне до две години: **дзвизак, дзвизец, увак**;
- женско агне до две години: **живузка, чипишка, дзвизка**;
- агне, оставено за разплод: **беслеме, бравче, бурма, матор, копле**;
- хилаво, слабо агне, което не се развива добре: **бабуарек, бабушка, бракма, запорек, кршляче**;
- обредно агне: **гергьовче, курбан, курбанлок**;
- мъжко агне без рога: **къбак, шишек**;
- агне с големи рога: **рогач, рогуш**.

Избрах една произволна дума от диалектите, с която да покажа разнообразието от наименования, чрез които диалектният носител номинира специфични същности и явления от бита и ежедневието си. Примерите са много. И те показват, че лексикалното богатство на българските говори е много силно изразено, тъй като диалектната територия на България е раздробена; ежедневието и битът на диалектния носител са толкова пъстри и в тях има толкова много реалии, в наименованията на които влизат специфични мотивационни признаци. Към всичко това трябва задължително да се отчетат остатъците от чуждоезикови влияния, както и редица екстралингвистични фактори, послужили пряко или непряко като мотивационна база при различните наименования.

Тук е мястото да се постави и един важен въпрос, свързан както с родноезиковото, така и с чуждоезиковото обучение в българските висши училища. Необходимо е да бъдат въведени общи курсове по езикова култура, които с оглед на подготовката на бъдещия специалист да подпомагат уменията му за изразяване и да улесняват процеса на общуване. Полезно е в един такъв курс да се обръща внимание на редки, диалектни и остарели думи, които често се използват в различни ситуации на общуване, за да го обогатят и/или разнообразят. Например за студентите по медицина би било добре да се обяснят някои диалектни изрази, с които например възрастните хора обясняват своите болки. В българските диалекти все още не са добре описани от науката тематичните групи, свързани с болестта и с наименованията на болестите. Изрази като „бъка ми нещо“, или пък

„въртят ме коленете“ трудно ще бъдат разбрани от един специалист, ако не ги е чувал или пък ако не са му представени като част от разнообразието в българските диалекти. Същото важи и за други сфери на общуването.

Месеците от годишния календар са неделима част от делника и от празника на диалектния носител. Поради тази причина в регионалните наименования се откриват множество лексеми, в които освен фонетичното разнообразие, мотивирано от състоянието в диалектите, се открояват и разнообразни семантични варианти. Като пример за горепосоченото твърдение ще посоча наименованията на думата месец в българските говори:

МЕСЕЦ м. Всяка дванайсета част от разделението на годината. – **МЕСЕЦ** Ард (Ореховец), Ботгр (Врачеш), ВТърн, Габр, ГОрях, Гюм (Съчанли), Дупн, Карл (Войнягово), Кул (Големаново), Кост, Кот, Кюст, Монт (Смоляновци), Орях (Мизия), Паз, Пирд (Средногорец), Плев (Асеново), Плов (Раковски), Свищ (Вардун), Слив, Соф, Търг; **М'ЕСАЦ** Смол (Устово); **МЕСЪЦ** Дев (Широка лъка); **МЕСЯЦ** Сол (Лесково); **М'ЯСЕЦ** Асгр (Червен), Паз (Синитево), Поп (Светлен), Сил; **М'ЯСЪЦ** СтЗаг (Опан), Хаск, Чат (Чанакчи), Шум (Векилски); **М'ЯСЯЦ** Паз (Синитево), Пещ (Батак, Розово), Свищ (Ореш), Хаск (Конуш); **МЕЙЦ** Добр (Генерал Колево), НЗаг (Асеновец), Плов (Крислово), Слив (Скобелево, Шивачево), Шум (Кюлевча); **М'ЯЕЦ** ГДел (Корница); **МЯЙЦ** Одр (Селиолу); **М'ЯЯЦ** Сол (Сухо); **М'ЯСНИЦ** Сол (Висока, Сухо); **МЕСЕЧЕК** Смол (Забърдо); **М'ЕХИЦ** Карн.

Както се вижда от примерите, преобладават фонетичните и словообразователните различия на думите. Не така обаче стоят нещата при конкретните наименования на месеците. В този кратък текст ще бъдат представени наблюденията върху пролетните месеци, и по-конкретно специфичните признаци, които лягат в основата, за да отразят важни събития от ежедневието на диалектния носител, които са обвързани сезонно с различни дейности. Обект на анализ са названията на месеците март, април и май в българските народни говори, а материалът е изцяло ексерпиран от Идеографския диалектен речник на българския език.

Най-малко диалектни наименования за пролетните месеци в речника са посочени за месец март. Те обаче много категорично го съотнасят с две разпознаваеми за всеки езиков носител празнични събития: Баба Марта и Осми март. Във врачанското село Тишевица е регистрирана интересна форма – пикливиа, която вероятно може да бъде обяснена с някаква регионална или лична специфика, която информаторът е отразил при представянето на материала. Възможно е също да става дума и за оказинализъм, който след това се е наложил с по-широка употреба.

МАРТ м. Третият месец на календарната година след февруари и преди април. – **МАРТ** Габр (Здравковец), ВТърн (Буковец), Елен, Кост, Монт (Винище), Плов (Бойково), Соф (Лозен), Чирп, Шум (Пет могили); **МАРТА** жс. Ард (Ореховец), Асгр, Блгр, БСлат, Велгр, Виз (Пенека), ВТърн (Плаково), ГОрях (Лозен), Гюм (Кушланли, Съчанли), Дедаг (Дервент), ЕлПел, Ихт, Карн (Босилково),

Лов (Абланица), Лом, Монт (Смоляновци), МТърн, Павл (Стамболово), Паз (Калугерово), Пирд (Средногорец), Плов, Поп (Светлен), Разл (Бачево), Рус (Николово), Свгр, Слив (Драганово, Скобелево), Сол, СтЗаг (Тихомирово), Стран, Троян (Черни Осъм), Хаск; **Б`АБА М`АРТА** Белгр, БСлат (Чомаковци), Врач (Зверино), Дупн (Самораново), Каз, Лук (Торос), Ник (Славяново), Павл (Патреш), Паз (Варвара), Пещ (Розово), Плев (Слиловица), Плов (Перушица), Поп (Бракница), Пресл (Върбица, Драгоево), Рад (Дебели лаг), Рус (Ряхово), Шум (Мадара) // **Ж`ЕНЦКИЯ** м. Първом (Бяла река), СтЗаг // **ПИКЛ`ИВИА** Врач (Тишевица) // **Т`ОДОРОВСКИЯТ М`ЕСЕЦ** ИТрак.

Както става ясно от извадката от Идеографския речник, в българската езикова територия преобладават наименованията Март и Марта, а изолирано се среща названието **женцкия**, което е директна препратка към женския месец. Екзотично пък е наименованието **пикливия**, което е регистрирано в село Тишевица, Врачанско. В българския език често се срещат и определения и категоризации, свързани с времето през месец март, които се обвързват с често променливия характер на жените. Затова, когато се редуват снежни със слънчеви дни, хората често използват съчетанието **женски месец**.

Месец **април** е четвъртият месец от календарната година. В българските диалекти се срещат няколко много характерни наименования на този месец, които са свързани с **първоаприлската шега** и с **деня на лъжата**. С корен -лъж и с различни наставки са описани следните лексеми:

Лъжитрев: Бургаско, Капатово (Петричко), Странджанско и др.

Лажитрав: Радуил (Самоковско);

Лъжитре: Белица, Якоруда (Разложко);

Лъжитравко: Синитово (Пазарджишко);

Лъжко: Асеновградско, Гоцеделчевско, Съчанли (Гюмюрджинско), Дервент, Доган Хисар, Батак и др;

Лъжка: Подкрепа (Хасковско);

Ложко: Шахин, Караисен;

Льожко: Петково, Устово (Смолянско);

Лажи трава (Кюстендилско).

В контекста на образуваната сложна дума възможно е да се разчете и значение „който лъже/подлъгва тревата“, тоест този, който води до пролетното събуждане на растенията.

През месец април обикновено стопаните подстригват овцете и ги подготвят за пролетната паша. Този процес също е залегнал като мотивираща смислова база в няколко наименования на месеца: **кожобер** (Перушица, Пловдивско), **продай-кожи** (Зверино, Врачанско), **дерияре** (Лозен, Софийско), **кожодерца** (Тишевица, Врачанско). Към великденските празници и християнските традиции пък е насочено наименованието **повилигдян**, което е регистрирано в Зелениково (Пловдивско), и лексемата **благовецкия**, регистрирана в Чепино (Велинградско). С факта,

че по това време се раззеленява природата, цъфтят цветята и дърветата, вероятно са мотивирани названията **тревния** (Горнооряховско), **цветен** (Райково, Устово – Смолянско) и **брezen**, описана в речника като характерна за говора на село Славовица, Плевенско. Описани са в речника и няколко лексеми, свързани с Гергьовден: **гергьовския** (Търничане, Казанлъшко), **гергьоския** (Родопите), **гергиновия** (Босилково, Карнобатско), **гергьовке** (Асеновградско). В някои родопски говори пък, както и в Габрово е регистрирано наименованието **йорутския(ят) месец**. Появата им в календара на април вероятно е свързана с промяната във времето на някои празници и с календара по стар и по нов стил.

Месец май е един от най-обичаните от почитателите на пролетта (и не само вероятно) месеци. С него се асоциира разцветът на пролетта. В началото на месеца е **празникът на свети Георги** и това е причината в много български говори месецът да бъде наричан именно по този начин: **гергьовски месец** (Мендово, Петричко); **гергевски месец** (Вършец, Берковица), **гергьовске** (Устово, Смолянско), **гергьовския** (Тишевица, Врачанско)

МАЙ м. Петият месец на календарната година – след април и преди юни. – **МАЙ** Асгр (Червен), Варн (Аврен), Габр (Здравковец), Кост (Желегожие, Чука), Ник (Славяново), Плов, Поп (Светлен), Пров, Разгр (Дряновец), Севл (Горна Росица), Сол (Висока, Сухо), Соф (Лозен), Троян (Ново село), Търг (Лияк), Чирп; **М'АЕЦ** Дедаг (Дервент); **МАЙС** Асгр, Сам (Радуил); **М'АУС** Дедаг (Бадама); **М'АЮС** ГДел (Добротино) // **ГЕРГЬ'ОВСКЕ** Смол (Устово); **ГЕРГЬ'ОВСКИЯ** Врач (Тишевица) // **ИРМИСК'Е** Асгр // **Й'ОЧКО** ср. Ард (Петково, Проглед), Смол // **КАСМЕТЛИЯ** м. Врач (Зверино) // **КЪРЧ'АН** Бел // **ТР'ЕВЕН** Врач (Зверино) // **ЦВ'ЕТЕН** Плев (Славовица) // **ЧЕРЕШ'АР** Севл (Малки Вършец), Хаск (Орешец) // **ГЕРГЬ'ОВСКИ М'ЕСЕЦ** Петр (Мендово); **ГЕРГ'ЕВСКИ М'ЕСЕЦ** Берк (Вършец); **ДЖ'УРДЖОВСКИ М'ЕСЕЦ** Перн // **М'АЙСКИЯ М'ЕСЕЦ** Карн (Босилково) // **В ГЮЛ** Плов (Зелениково); **ГЮЛДЖ'ЕЕТА** Плов (Зелениково) // **КОП'АНЕ КУКУР'УЗ** БСлат // **КОСТАДИНСКИЯТ** МТърн (Зведец), ИТрак; **КОСТАДИНЦКЕТ** Стран // **СПАСОВСКИ М'ЕСЕЦ** Кюст (Шишковци), Лом (Василовци).

В наименованията на месец май закономерно се наблюдават няколко фонетични и словообразователни варианта като **майс**, **маюс**, **маец**. Някои от тях са резултат от фонетични диалектни процеси, други са пример за диалектно словообразуване, а трети остават с непрозрачна структура и вероятно са резултат от различни сложни езикови и извънезикови процеси. Подобно на названията на месец април и тук се срещат наименования като **цветен** и **тревен**, за да отразят, че това е времето, в което цъфтят дърветата, храстите и цветята, а тревите започват да растат. Природата се събужда за нов живот и се раззеленява, което е типично явление за пролетните месеци.

Май месец е времето, в което стопаните берат първите череши, и това вероятно е послужило като мотивираща основа при наименованието **черешар**, тоест

месец на черешите. По същото това време е и една от големите Задушници – така наречената майска Задушница.

Със селскостопанската дейност прекопаване на кукуруз директно се обвързва и наименованието **копане кукуруз**, което се среща в част от белослатинските говори. Дialectният носител е вложил като мотивираща основа в това съчетание характерна за този период дейност, свързана с прекопаването на растенията.

През месец май народният календар отбелязва и Спасовден, затова и в Шишковци, Кюстендилско, месецът е известен още като **Спасовски месец**. Обвързаността на празника на свети Георги с началото на месеца пък вероятно е основанието в няколко населени места като Вършец, Мендово, Устово, Тишевица: Гергьовске, Гергьовския, Гергевския да се употребяват наименования с коренова морфема, в която стои името на светеца.

Интересни са и някои названия като **йочко, късметлия**, в които вероятно са вплетени индивидуални представи или асоциации/препратки на жители от определените места или пък препращат към вярвания, ритуали, закачки. Към турско влияние препращат думи като **в гюл, гюлджеета**, които препращат към наименованието на розата, която започва да цъфти през месец май. В Звездец и в Странджанско са регистрирани наименованията костадинският/костадинцкeт месец, а в пернишките села е регистрирано наименованието джурджовски месец.

Тази статия е начално проучване на наименованията на месеците в български-те диалекти. Предстои да бъдат разгледани наименованията на сезоните за летните, есенните и зимните месеци от календарната година. Проучването на диалектната лексика днес продължава да има голямо значение както за науката, така и за преподаването на българския език като роден и като чужд. За българите е важно да познават диалектното лексикално богатство, а за чужденците, изучаващи български език и опознаващи България, ще бъде интересно да видят как се развиват интересни значения на думи и как в тях се включват като мотивираща основа различни признаци и дейности от бита и ежедневието на диалектния носител. Не са без значение и сложните междуезикови влияния, които слагат отпечатък не само върху наименованията на месеците. Влиянията от славянските езици и от турския език се долавят най-чувствително. Но в по-голямата част от примерите най-лесно се откриват народната етимология и препратките към специфични събития, характерни за съответния месец, които пък препращат към разнообразието в делника и празника на българина, отразено в света на неговите думи.

БЕЛЕЖКИ

1. Всички примери са ексцерпирани от Идеографски диалектен речник на българския език, том 1 А – Д, София, Издателство „Български бестселър“, 2012 г. и Идеографски диалектен речник на българския език, том 2, Е – М, УИ „Свети Климент Охридски“, 2021 г.

ЛИТЕРАТУРА

- РЕЧНИК, 2012. *Идеографски диалектен речник на българския език, том 1 А – Д*. София: Издателство „Български бестселър“.
- РЕЧНИК, 2021. *Идеографски диалектен речник на българския език, том 2, Е – М*. София: Свети Климент Охридски.

REFERENCES

- RECHNIK, 2012. Ideografski dialektlen rechnik na balgarskiya ezik, tom 1 A – D, Sofia: Izdatelstvo „Balgarski bestselar“.
- RECHNIK, 2021. Ideografski dialektlen rechnik na balgarskiya ezik, tom 2, E – M. Sofia: Sveti Kliment Ohridski.

DIALECT WORDS FOR SPRING MONTHS IN THE BULGARIAN LANGUAGE

Abstract. The article is dedicated to an understudied issue in Bulgarian dialectology, namely the names of the months in different Bulgarian dialects. Some specific names of the spring months of March, April and May are examined, tracing the specific marks and processes characteristic of the daily life of the dialect speaker, which lie as a motivating base in the meaning of the words. It is clear from the research that most of the names of the spring months are characteristic of the entire linguistic territory, but there are also some more specific names that reflect activities specific to the calendar time and to the daily life of the dialect speaker. Such phenomena, holidays and various domestic and economic processes are associated with a reference to the women's holiday in the month of March and the changeable weather; with the greening of nature, with the Easter holidays and with the shearing of the sheep in the month of April; with St. George's Day, with the digging of corn and with the first cherries - in the month of May. Keywords: dialect vocabulary, names of the spring months in the dialects, lexical wealth of the Bulgarian dialects

Keywords: dialectal vocabulary; names of spring months in dialects; lexical richness of Bulgarian dialects

✉ **Dr. Vladislav Milanov, Assist. Prof.**

Bulgarian Language Department

Faculty of Slavic Studies

Sofia University

Sofia, Bulgaria

E-mail: vladislavmilanov77@abv.bg